

Azt, hogy ennek alapján milyen megoldást tartanék megfelelőnek egy új etimológiai szótárban, a hozzászólásomat záró 6. pontban írom meg.

6. Egy új etimológiai szótárban a *szurkol* és a *szurtos* státusát és eredetminősítését a következőképpen képzelem el.

Két *szurkol* igét volna célszerű felvenni, olyan módon, ahogy azt az ÉrtSz., az ÉKsz., az ÉKsz.² és HORVÁTH KATALIN teszi. A 'szurokkal beken' jelentésű *szurkol*¹ nem érdemel címszói rangot, elég származékként feltüntetni a *szurok* szócikk szótörténeti részében. A *szurkol*² viszont természetesen önálló kidolgozást kíván. Eredetminősítése, származtatása ilyen lehetne: „Belső keletkezésű, kialakulásának módja azonban vitatott. – 1. Jelentéskülönüléssel jött létre a *szurkol*¹ igéből (→*szurok*). – 2. Fiktív töből képzett származék. Töve azonos a →*szurdok* főnévvel és összefügg a →*szoros* szócsaláddal.” A szócikk lehetséges terjedelméhez igazodva írni kellene mindkét magyarázat gyenge pontjairól.

A *szurtos* természetesen megmaradna önálló címszónak, minősítése azonban az „Ismeretlen eredetű”-ről erre változhatna: „Bizonytalan eredetű. Talán szóhasadással jött létre a *szurkos* melléknévből (→*szurok*).” A *szurkos* származékként szerepelne a *szurok* szótörténetében. A magyarázat nehézségeire természetesen itt is fel kellene hívni a figyelmet.

HORVÁTH KATALIN származtatási ötletei tehát helyet kaphatnának az új szócikkekben, de véleményem szerint nem szabad teljesen meggyőző, biztosnak tekintett eredeztetésként elfogadni őket.

HORVÁTH LÁSZLÓ

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Bél Mátyás Sprachmeistere újra és újra*

1729-ben Pressburgban (Pozsonyban) megjelenik egy 83 oldalas németül íródott grammatikácska, rövid, első írásmódját idéző címén a „Der Ungarische Sprach Meister” bizonyos MELIBOEUS tollából. Az álnév nem takar mást, mint a kor jeles polihisztorát, BÉL MÁTYÁST, akinek baráti segítséggel (auf Kosten eines guten Freundes) sikerült azon célkitűzését megvalósítania, hogy munkájával nyelvünket és nemzetünket a német néppel megismertesse, megszerettesse. A kicsiny kötet azért foglal el fontos helyet nyelvtanírás-

* Ezúton köszönöm meg az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a Juhász Gyula Pedagógusképző Kar könyvtára, a Piarista Központi Könyvtár, az Országos Evangélikus Könyvtár, a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársainak az adatok megszerzésében nyújtott szíves segítségét.

A könyvtári rövidítések feloldása: DEK: Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár – DRefK: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár – EFőszK: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár – JGyPK: Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged Természetismereti Tudóstár – MTAK: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára – OEVK: Országos Evangélikus Könyvtár – OSzK: Országos Széchényi Könyvtár – NyIK: ELTE, Egyetemi Könyvtár, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára – PEvLK: Pozsonyi Evangélikus Líceum Könyvtára – PKK: Piarista Központi Könyvtár – SzTK: Szegedi Tudományegyetem, Klebelsberg Könyvtár.

Bél nyelvtanának negyedik kiadása (Pozsony, 1763)

sunk történetében, mert az első nagyhatású, a magyar nyelv tanítására vállalkozó, gazdag utóélettel bíró mű. Az első kiadástól számítva több mint egy évszázadon keresztül érdemelte ki ugyanis, hogy megváltoztatva, eredeti terjedelmét bőségesen megnövelve újra és újra napvilágot lásson. Ez példanélküli teljesítmény, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy jórészt a magyar nyelvért folytatott küzdelmek időszakában történik mindez, amikor is számos új, köztük meghatározó, tudománytörténeti jelentőséggel bíró tudományos vagy tanító nyelvtannal kell felvennie a versenyt. Hogy csak néhányat említsek közülük: GYARMATHI SÁMUEL, Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester. Kolozsváratt, 1794; Magyar grammatika, melyet készített Debreczenben egy magyar társaság. Bécs, 1795; RÉVAI MIKLÓS, Elaboratio Grammatica Hvngarica 1–2. Pest, 1803–1805; VERSEGHY FERENC, Neufferfasste ungarische Sprachlehre. Pest 1805; UŐ, Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány. Buda, 1818; MÁRTON JÓZSEF, Versuch einer ausführliche praktischen ungarischen Sprachlehre für Deutsche. Bécs, 1810; VÖRÖSMARTY MIHÁLY Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche. Pest, 1832. Vajon mi lehetett a folyamatos siker magyarázata BÉL MÁTYÁS vitathatatlan tekintélyén s azon kívül, hogy nem a latint, hanem egy élő nyelvet, a németet választotta közvetítőként a tanításhoz? Valószínűleg a névtelen átdolgozó(k?) szakmai rátermettsége, aminek köszönhetően tartalmilag egyre gazdagabb (az utolsó kiadások szinte magyarságtudományi kézikönyvként funkcionáltak),

Bél nyelvtanának tizenharmadik kiadása (Pest, 1829)

anyagában, nyelvezetében az adott időszak elvárásaihoz igazodó, didaktikai szempontból is egyre tökéletesebb tankönyvet adtak a magyarul tanulni vágyók kezébe. E változások végigkövetése, értékelése nagyobb lélegzetű tanulmány tárgyát képezné, ezért jelen dolgozatomban első lépésként a Sprachmeister körüli könyvészeti, filológiai hiányosságok pótlására, a pontatlanságok javítására vállalkozom, ami hasonlóképpen időigényes, de korlátok közé szorítható feladatnak bizonyult. Igyekeztem tehát megállapítani, valójában hány kiadása is létezik, végigkövettem a címekben, a terjedelemben, a kötetek nyomdai jellemzőiben, kiváltképpen az előzéklapok metszeteiben bekövetkezett változásokat. Ezen vizsgálódásaim eredményét az 1. táblázat összegzi. (Köszönöm Berki Juditnak, hogy ellenőrizte a gót betűk átírását.) Ahhoz, hogy hozzávetőlegesen hű képet kapjunk arról, hány Sprachmeister vészelt át történelmünk viharos eseményeit, feltérképeztem az egyes kötetek lelőhelyét is. Keresésembe bevontam a fontosabb egyházi és a számításba vehető határon túli könyvtárakat is. Erősen bízom abban, hogy a listám tovább bővül majd, s újabb példányok kerülnek elő magán- vagy közkönyvtárak mélyéről.

1. táblázat
A Sprachmeister kiadásai

Megjelenési		Kiadás sorszám	Belső címlapon szereplő cím ¹	Lap- szám	Metszet
év	hely, nyomda				
Im Jahr / 1729.	Pressburg / bey Johann Paul Royer / Auf Kosten eines guten Freundes	–	Der Ungarische Sprach Meister Oder / Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache / Nebst einem Anhang von Gesprächen. Der hoch-löblichen Deut- schen Nation, Zum Nutz / und Dienste / gutherzig gestellt / von Meliboeo. Nation, Meliboeo latin betűkkel.	83	
1731.	Clausenburg, Gedrucht in der Academischen Buchdruckerey der Gesellschaft Jesus/ Durch Simonem Thaddoeum Weichenberg /	–	Der Ungarische Sprach- Meister Oder Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache / Nebst Einem Anhang von Gesprächen. Zum Nutz und Dienst der Hochlöbl. Teutschen Nation Gutherzig gestellt / von Meliboeo. Sprach-Meister, Nation, Meliboeo latin betűkkel.	73	–
Anno 1734.	Ofen, gedrucht und zu finden bey Johann Georg Rottenstein,	–	Der Ungarische Sprach- Meister, Oder Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache / Nebst Einem Anhang von Gesprächen. Zum Nutz und Dienst Der Hoch-Löbl. Teutschen Nation gutherzig gestellt / von Meliboeo. Nation, Meliboeo latin betűkkel.	96	

¹ A kiemelt szavak az egyes kiadások, illetve az eddigi idézések és az eredeti írásmód közötti eltérést mutatják. Betűtípus: gót, a külön említett szavak latin betűkkel. Az *ä* megfelelője az eredetiben: *a* fölé írt kis *e*; az *ö* megfelelője: *o* fölé írt kis *e*.

Megjelenési		Kiadás sorszám	Belső címlapon szereplő cím	Lap- szám	Metszet
év	hely, nyomda				
1743.	Pressburg, im Verlag der Royerischen Erben.	die anderte und verbesserte Auflage.	Der Ungarische Sprach-Meister Oder Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache, Nebst einem Anhang von Gesprächen. Der Hochlöblichen Teutschen Nation, zum Nutz, und Dienste , gutherzig gestellt, von Meliboeo. Nation, Meliboeo latin betűkkel.	92	kert
1747.	Pressburg, im Verlag der Royerischen Erben,	die anderte und verbesserte Auflage.	Der Ungarische Sprach-Meister Oder Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache, Nebst einem Anhang von Gesprächen. Der Hochlöblichen Teutschen Nation, zum Nutz, und Dienste, gutherzig gestellt, von Meliboeo. Nation, Meliboeo latin betűkkel.	92	kert
1754.	Pressburg, bey Johann Michael Landerer, privil. Buchdrucker	3. dritte Auflage	Der Ungarische Sprachmeister oder kurze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache, nebst einem Anhang von Gesprächen. der hochlöblichen teutschen Nation, zum Nutz und Dienste, gutherzig gestellt, von Meliboeo. Nation, Meliboeo latin betűkkel.	92	kert

év	Megjelenési		Kiadás sorszama	Belső címlapon szereplő cím	Lap- szám	Metszet
	hely, nyomda					
1763.	Pressburg, bey Johann Michael Landerer, priv. Buchdruckern		4. vierte Auflage	Der Ungarische Sprachmeister oder kurze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache, nebst einem Anhang von Gesprächen. der hochlöblichen teutschen Nation zum Nutz, und Dienste, gutherzig gestellet, von Meliboeo. Nation, Meliboeo latin betűkkel.	92	kert
1774.	Pressburg, bey Johann Michael Landerer, priv. Buchdruckern		5. Isso (?) bey der fünften Auflage	Meliboei ungrischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. mit einem neuen Anhang von den allernöthigsten Wörtern, Idiotismen, Sprüchwörtern, Gesprächen, Briefen, Gedichten, ergötzenden Erzäh- lungen und einem Grundrisse von einer ungrischen Handbibliothek vermehret.	255	kert (színe- zett)
1779.	Pressburg, bey Johann Michael Landerer, Buchdrucker und Buchhandler		!! 6. Ist aber in der sechsten Auflage aufs neue mit Fleiss durch- gesehen, und nach den Bedürf- nissen dieser Zeit ingerichtet.	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernö- thigsten Wörtern, Idiotismen, Sprüchwörtern, Ge- sprächen, Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundrisse einer ungarischen Hand- bibliothek vermehret.	320	iskola
1787.	Pressburg, bey Johann Michael Landerer, Edlen in Füsikut		!! 6. Ist aber in der sechsten Auflage aufs neue mit Fleiss durch- gesehen, und nach den Bedürf-nissen dieser Zeit ingerichtet.	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernö- thigsten Wörtern, Idiotismen, Sprüchwörtern, Ge- sprächen, Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundrisse einer ungarischen Hand- bibliothek vermehret.	333	iskola

év	Megjelenési		Kiadás sorszama	Belső címlapon szereplő cím	Lap- szám	Metszet
	hely, nyomda					
1793.	Pressburg, bey Johann Michael Landerer, Edlen von Füsikut		7. Ist aber in der siebenten Auflage aufs neue mit Fleiss durch- gesehen, und nach den Bedürf-nissen dieser Zeit eingerichtet.	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernö- thigsten Wörtern, Idiotismen, Sprichwörtern , Ge- sprächen, Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundrisse einer ungarischen Hand- bibliothek vermehret.	335	iskola
1800.	Pressburg und Pest, bey Johann Michael Landerer, edlen von Füsikut		8. Ist aber in der achten Auflage aufs neue mit Fleiss durch- gesehen, und nach den Bedürf-nissen dieser Zeit eingerichtet.	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernö- thigsten Wörtern, Idiotismen, Sprichwörtern, Ge- sprächen, Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundrisse einer ungarischen Hand- bibliothek vermehret.	336	iskola
1805.	Pressburg und Pest. bey Michael Landerer, Edlen von Füsikut, Buchdruckern, und Buchhändlern.		9. Ist aber in der neunten Auflage auf das neue mit Fleiss durch- gesehen, und nach den Bedürf-nissen dieser Zeit eingerichtet.	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernö- thigsten Wörtern, Idiotismen, Sprichwörtern, Ge- sprächen, Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundrisse einer ungarischen Hand- bibliothek vermehret.	336	iskola
1809.	Pressburg und Pest, bey Michael Landerer, Edlen von Füsikut, Buchdruckern, und Buchhändlern.		10. Ist aber in der zehnten Auflage auf das neue mit Fleiss durch- gesehen, und nach den Bedürf-nissen dieser Zeit eingerichtet.	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernö- thigsten Wörtern, Idiotismen, Sprichwörtern, Ge- sprächen, Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundrisse einer ungarischen Hand- bibliothek vermehret.	336	iskola

év	Megjelenési	Kiadás sorszama	Belső címlapon szereplő cím	Lap- szám	Metszet
	hely, nyomda				
1815.	Pressburg und Pest, bey denen v. Landererschen Erben.	11. Ist aber in der eilften Auflage	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernöthigsten Wörtern, Idiotismen, Sprüchwörtern , Gesprächen , Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundrisse einer ungarischen Handbibliothek vermehret.	336	iskola
1817	Pressburg, bey denen v. Landererschen Erben.	12. Ist aber in der zwölften Auflage mit Fleiss durch-gesehen und verbessert	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernöthigsten Wörtern, Idiotismen, Sprüchwörtern , Gesprächen , Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten vermehret.	328	iskola
1829	Pesth gedrucht bei Ludwig Landerer, Edlen von Füsikut	13. Dreizehnte Auflage	Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernöthigsten Wörtern, Idiotismen, Sprüchwörtern , Gesprächen , Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten vermehret.	326	iskola
1835	Pesth, gedrucht bei Ludwig v. Landerer, Edlen von Füsikut	14. Vierzehnte Auflage	Meliböi ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernöthigsten Wörtern, Idiotismen, Sprüchwörtern , Gesprächen , Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten vermehret. ²	326	iskola

Mivel a határainkon belül található példányok zömét kézbe is vettem (a vidéki könyvtárak esetében szakavatott könyvtárosok segítségére támaszkodtam), bemutatom főbb könyvészeti jellemzőiket, s a bennük talált pecsétek, kézirásos bejegyzések segítségével utalok „előéletükre”, tulajdonosaikra, illetve – saját ítéletemre támaszkodva – tudósítok az állapotukról is (lásd 2. táblázat).

Elsőként elemezzük tehát az 1. táblázatba foglaltakat! A megválaszolendő legizgalmasabb kérdés az, hogy a Sprachmeister hány kiadásáról is beszélhetünk valójában. SÁGI ISTVÁN tizenhárom sorol fel, de kiegészítésképpen, apró betűkkel megemlíti még kettőt. Egy 1713-ast, ami FOGARASI JÁNOS „Művelt magyar nyelvtan”-ának „Toldalék”-ában szerepel (FOGARASI i. m. 390), de sem előtte, sem utána nincs nyoma, tehát egyszerű

² Az ö, ő, ü betűket itt már nem az alapkarakter fölé írt e-vel jelölik.

elírás lehet (SÁGI ISTVÁN, A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára, Bp., 1922. 70). A másíkról, az 1747-es változatról SZINNYEI JÓZSEF-re hivatkozva azt állítja, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtárában található, a legvalószínűbb jelenlegi tulajdonosaként tehát a jogutód Széchényi Könyvtár jöhetett számításba, ott azonban eredménytelenül zárult a keresésem. PETRIK GÉZA SÁGI-val megegyezően szintén tizenhárom kiadásról tud (Magyarország bibliographiája 1712–1860. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1989), s az egyes megjelenések listája is ugyanaz, mint PETRIK-nél. PETRIK-nek azonban van még tudomása két olyan Sprachmeisterről, amit a tizenhárom elemből álló felsorolásába nem vett fel. Az egyik a SÁGI által nem ismert 1743-as, amit a Debreceni Református Könyvtár tulajdonának mond (i. m. 6: 62). A rendelkezésünkre álló adatok szerint ez ma sem ott, sem más közkönyvtárban nincs meg. Egyetlen példányával, mely ÉDER ZOLTÁN-tól származik, jómagam büszkélkedhetem. A SÁGI által idézett 1747-es könyvecskéről PETRIK szintén tud, lelőhelyeként viszont a piaristák budapesti könyvtárát jelöli meg, s nem a Nemzeti Múzeum Könyvtárát. Végül az ő adata bizonyult helyesnek: megtaláltam, jelenleg is a rend birtokában van, a Piarista Központi Könyvtárban. Az, hogy a kiadás létezése törlődött a szakmai emlékezetből, talán az egyházi könyvtárak 1948 utáni felemás helyzetével is magyarázható: azt az örvendetes tényt ugyanis, hogy értékes munkák rejtőznek falaik között, bölcsebbnek tűnt nem nagy-dobra verniük.

A valószínűleg pontos tizenhatalmas megjelenési számhoz először ÉDER ZOLTÁN járt a legközelebb, aki a magyar mint idegen nyelv oktatás történetét feldolgozó tanulmányában 1983-ban azt írta, hogy a Sprachmeister „nem kevesebb, mint tizenhatalmas kiadást ért meg” (Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből 1. 1983: 4.). Ez azt jelenti, hogy a SÁGI-, PETRIK-féle listákon szereplő tizenhatalmas és természetesen a birtokában levő 1743-as mellett tudott a HEGEDŰS RITA által egy évvel később idézett 1809-es, 1815-ös és 1835-ös kötetekről (Nyelvtan és nyelvtanítás viszony BÉL MÁTYÁS Sprachmeisterében. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből 3. 1984). Megjegyzem, a fellelési helyek tekintetében HEGEDŰS adatai kiegészítésre szorulnak, illetve javítandók. Ő mindháromat az OSzK-hoz rendeli, illetve az utolsót az MTA könyvtárához is (i. m. 82). Mint ahogy a 2. táblázatban nyomon követhetjük, az 1835-ös nincs meg az Akadémiai Könyvtárban, büszkélkedhet ellenben egy 1787-es, 1800-as, 1809-es, 1817-es, sőt egy 1829-es példánnyal is! Az 1835-ös kiadás kézbe vehető még az ELTE Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének kézikönyvtárában is, az 1815-ösből örvendetes módon van a Szege-di Egyetem könyvtárában is, sőt a Pozsonyi Evangélikus Líceum katalógusa is igazolta azon sejtésemet, hogy BÉL tevékenységének fő színterén, felekezetének valamely intézményében megmaradt a munkából: találtam egy 1774-es és 1805-ös változatot náluk.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a pontos adatok megállapítását nemcsak a lap-pangó kötetek akadályozták, hanem az is, hogy a kiadások számozása nem következetes. Mint ahogy az 1. táblázat mutatja, a BÉL MÁTYÁS életében (1749-ben halt meg) napvilágot látott négy megjelenést csak a „megváltoztatott és javított kiadás” megjegyzéssel látták el, s viszonylagos következetességgel csak 1754-től, a harmadiknak gondoltól szá-mozták, noha akkor már valójában ötödik alkalommal nyomtatták ki. A számozásba emellett valamilyen okból hiba is csúszott, hiszen az 1779-ben, illetve az 1787-ben nyomtatott könyvek egyaránt hatodik kiadásként vannak megjelölve.

Az egyes megjelenések tartalmi elemzése nem tárgya jelen dolgozatomnak, a megjelölt céloknak megfelelően szólnom kell azonban a grammatika címében, valamint a fő tipográfiai jellemzőiben bekövetkezett változásokról. (Ezek a sajátosságok természetesen nem függetleníthetők a kötetek tartalmától.) A Sprachmeister változatainak igényes, egyre tökéletesedő kivitelezése a nyomdászok, kiadók mesterségbeli tudását dicséri: 1754 előtt három nyomda gondozásában jelent meg, utána pedig Landerer Mihály, majd annak örökösei adták ki (lásd 2. táblázat). Az egyes fejezeteket az első kiadástól kezdve az adott időszak ízléséhez igazodó (előbb inkább barokkos, majd rokokó, végül klasszicista és romantikus stílusú metszetek díszítették. Az 1743-ban nyomtatott kötetből az előzéklap hátoldala metszetekkel is gazdagodik. E metszetek tartalma, stílusa, üzenetei szimbolikus jelentőséggel bírnak. 1774-ig az ún. „kertés” képpel találkozunk, amely a következőképpen írható le: a lap tetején egy növénymotívumba zárva a cím: „Meliboei Grammatica Hungar”, majd az alatta futó szalagban latin felirat: „Et fructu laetus et usu” (‘Gyümölcsének és hasznának is örvendő’).

A metszet előterében három figura látható, egy csizmás, mentés, hosszú hajú, testesebb magyar nemes (oldalán természetesen karddal) és egy parókás, harisnyás úr, aki a német ajkúakat személyesíti meg (az ő oldalán is kard lóg). Tőlük balra bukolikus jelenet: egy fa alatt egyszerű ruházatú közrendű fiatalember furulyázik egy birka és egy alvó kutya gyűrűjében. A háttérben gondozott kert, szép reneszánsz kastéllyal, a lap alján szabályos hexameter, Vergilius „Aeneis”-e által ihletett (I. 627) idézet, melyhez egy németeknek szóló bókot toldottak: „Quare agite et hortis juvenes succedite nostris, Gloria Theutonicum!” – ‘Ezért hát rajta, jöjjetek kertjeinkbe ifjak, Dicsőség a németeknek!’ (A fordítást és a részlet azonosítását köszönöm Vladár Zsuzsának.) A nyomdászmeisterek odafigyelését dicséri, hogy az egyes kiadásokhoz nagyrészt új dűcot faragtak, mert kisebb-nagyobb módosítások mindig felfedezhetők a képeken. A legnagyobb változást az utolsó, 1774-es „kertés” metszeten találjuk, ez ugyanis színezett, következőképpen a kert jóval elnagyoltabb. Eltűnnek viszont a latin feliratok, az alsó helyébe német kerül, amely a német ajkú polgárt buzdítja a magyar nyelv tanulására: „Wie glücklich ist ein deutscher Mann / Der unter Ungarn ungarisch Kann.” (‘Minő szerencsés az a német, aki Magyarországon magyarul tud.’) A továbbiakban mindig ezzel a mondattal találkozunk a megszokott helyen. A következő, 1779-es kiadás képe a klasszicizmus stílusjegyeit hordozza magán és egyben másfajta társadalom-felfogásra utal: az előtér három alakja közül a közrendű fiatalember helyébe polgári ruházatú mesteremberféle kerül, aki a most éppen kucsmás magyar nemes és a copfos német úr társaságában, velük egységet alkotva társalog. A magyar nemes a fa helyébe rajzolt régi (rovásírás jeleket tartalmazó) magyar ábécére mutat. A háttérben klasszicista iskolaépület (National Schule), a homlokzatán a célul tűzött készségek megnevezésével: *Lesen* (‘olvasás’), *Schreiben* (‘írás’), *Verstehen* (‘értés’), *Reden* (‘beszéd’). (Amint tapasztaljuk, a nyelvoktatás fő célkitűzéseit tekintve nincs új a nap alatt.) Az utolsó timpanonba a nyelvoktatás egyik régi, de abban a korban ismét fontossá lett jelszavát, a *gefallen* (‘tetszeni; gyönyörködtetni’) szót helyezték. Az 1817-es és 1829-es kiadásokban az iskolát ábrázoló metszeten a kisebb eltérések mellett a szereplők átváltozása a legszembetűnőbb. Az elsőben a magyar nemes elődeihez hasonlóan meglehetősen testes, a bajuszos német fiatalember viszont ruházatában is az új világot képviseli: csizmában, felöltőben, kalapban van, a kezében pedig sétatálcá. Az 1829-es borítójának magyarja viszont már igazi reformkori figura: délceg, bajuszos fiatalember, aki

sujtásos mellényben, panyókára vetett dolmányban, de oldalán az elmaradhatatlan karddal mutat az ábécére. Partnerei most egy pantallós, cilinderes, sétapálcás német úr s egy csizmás (inkább magyaros ruházatú) közember. Érdekes, hogy ezen újítások után az 1835-ös metszeten „visszalépést” tapasztalunk: ismét a régi kardos, copfos feudális figurák jönnek vissza (szerintem az 1793-as kiadás nyomódúcát használhatták a nyomtatáshoz).

Feladatomul jelöltem meg a kiadások címeinek feltérképezését. Az 1. táblázat idevonatkozó oszlopába úgy másoltam le őket, hogy tükrözzék az eredeti címlapok megoldásait, vagyis jelöltem, mely mondatok, szavak kerültek egy sorba, hol választották el az egyes szavakat, hogyan helyezték el a vesszőket. A félkövérrel szedett részek a szakirodalmi idézések pontatlanságára vagy az előző kiadásokhoz képest tapasztalható újdonságokra hívják fel a figyelmet (a kis- és nagybetűk alakulását figyelmen kívül hagytam). Az oldalszámokat is bevonva az összehasonlításba körvonalazódik, hogy mely megjelenések lehetnek tartalmilag azonosak: az 1743-as és 1747-es; az 1754-es és 1763-as; az 1800-as, 1805-ös, 1809-es, 1815-ös (utóbbi egy lap különbséggel); az 1793-as és 1800-as (egy lap különbséggel); az 1829-es és 1835-ös. Mint látjuk, a kisebb módosítások, szedési eltérések után a cím 1774-ben változik meg gyökeresen, amikor a könyv terjedelme két és fél-szeresére (92-ről 225 lapra) emelkedik, majd 1779-ben tovább bővül 320 lapra, a további kiadások közül pedig több 335 oldalt számlál.

A lapszámok arról vallanak, hogy BÉL MÁTYÁS halála után még kétszer változatlan formában nyomtatják ki, 1774-től pedig, amikor már eredeti szerzőjének álnevére utalva jelenik meg (Meliboei ungarischer Sprachmeister...), nagyarányú átalakuláson megy keresztül, ami egyfelől a nyelvhasználat fejlesztését célzó anyagrészek, idiómák, közmondások, levélformák stb. megjelenésében mutatkozik meg, másfelől a Magyarországról, a magyar tudományosságról és irodalomról szóló enciklopédiaszerű kiegészítésekben. De kinek a nevéhez köthető a magyar nyelv ügyének ily nagylelkű és szerénységre valló szolgálata, amely erényekhez a nagy előd olyan magas fokú tisztelete is társult, hogy kész volt lemondani a munkáját övező megbecsülésről? SÁGI szerint az 1774-től 1809-ig, vagyis az ötödiktől a tizedikig tartó kiadások átdolgozója KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS volt (i. m. 70). SZINNYEI JÓZSEF szerint viszont csak 1805-ig végezte el a feladatot (Magyar írók élete és munkái. Hornyánszky, Bp., 1899. 6: 981).

De tekinthetjük-e ténynek, hogy KORABINSZKY töltötte be a neki tulajdonított szerepet, s ha ez így van, vajon ki vitte tovább a stafétabotot, ki egyengette a Sprachmeister további útját az ő halálának évétől, 1811-től? Meggyőződésem szerint az iménti felvetés formális, mivel az utolsó négy kiadás minimális változtatásokat sejtet, új közreműködőről így nemigen beszélhetünk. (Dolgozatom nagyobb lélegzetű változatában részletes tartalmi elemzésekkel támasztom alá ezen feltételezésemet.) A válaszatlanul maradt kérdés tehát: képes vagy alkalmas volt-e KORABINSZKY a latin terminológia németre való átültetésére, a kor megkövetelte változtatásokra a grammatikában, valamint a nagyarányú tartalmi bővítésre?

Nos, megpróbáltatásoktól sem mentes sajátos életútjának ismeretében bizton kijelenthetjük, hogy messzemenően teljesíthette ezt a küldetést, ugyanis magasan képzett, gyakorlott pedagógus volt, sőt gazdag tapasztalatokkal bírt a magyar nyelv tanításában is: 1759 és 1769 között a pozsonyi evangélikus iskolában tanárkodott, s közben a lakásán működő leánynevelő intézetben hét éven keresztül a szaktárgyakon kívül francia és magyar nyelvre oktatta növendékeit, de évekig nevelősködött gazdag családoknál is. Széles

körü tudományos ismeretekkel rendelkezett. Tudjuk róla, hogy szorgalmasan képezte magát: miután intézetét be kellett zárnia, két évig német nyelvterületen, Rintelnben teológiai, bölcseleti és matematikai előadásokat hallgatott. Később – BÉLhez hasonlóan – gazdag geográfusi munkásságot folytatott, lexikont, pedagógiai tanulmányokat írt, tíz évig a Pressburger Zeitung főmunkatársa volt (SZINNYEI i. m. 978–83).

Külföldi tanulmányútjáról 1771-ben vissza kellett térnie Pozsonyba, ugyanis rokonai elherdálták nehezen összegyűjtött vagyontöredékét (a pénzügyi nehézségek végigkísérték életét), ezért anyagi helyzetét megoldandó LANDERER MIHÁLY szolgálatába állt. Innentől kezdve a történet két szálon is futhatott: vagy a nyomdász-kiadóban merült fel az eddig számára sikert hozó grammatika megújításának gondolata, vagy maga KORABINSZKY tett javaslatot a nyelvtan bővítésére, hiszen azokból az évekből, amikor magyarra tanította a pozsonyi német ajkú ifjú hölgyeket, határozott elképzelésekkel rendelkezett arról, milyennek kell lennie egy nyelvkönyvnek. Akárhogy is történt, a szükség a legmegfelelőbb embert sodorta LANDERER látókörébe, aki helyzetéből adódóan (fizetett alkalmazottja volt a nyomdásznak) nem léphetett fel azzal az igénnyel, hogy neve megjelenjen a grammatika címlapján, még ha oroslánrésze is volt annak hosszú életű sikerében. Ne feledjük, a tizennyolc kiadásából tíz bővített, újrafogalmazott változat, így elméletben KORABINSZKY nevéhez köthető! Az előbbi óvatos megfogalmazást az időszaknak a szerzőséghez való igazán szabad viszonyulása indokolja. Tudjuk, már BÉL is KÖVESDI PÁL nyelvtanára (*Elementa linguae Hungaricae...* Lőcse, 1686) támaszkodott a Sprachmeister eredeti változatának létrehozásában, és bizony KORABINSZKY szintén folyamodott kölcsönzésekhez, mégpedig ADÁMI MIHÁLY 1763-ban megjelent *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst* (Bécs, 1760) című művéhez. (Ezt a feltételezést HEGEDŰS SZINNYEINEK tulajdonítja, én viszont nem találtam ilyen utalást nála. Valószínűbbnek tartom, hogy az információ ÉDER ZOLTÁNTÓL származik.) Az előzőekből következően a két nyelvtan alapos tartalmi vizsgálata döntheti csak el, hogy két és fél évszázad elteltével igazságot szolgáltatathatunk-e KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁSNAK, s 1774-től őt tehetjük-e meg a Meliboei Sprachmeisterek szerzőjének. De ennek a feladványnak a megválaszolása már egy új fejezet tárgyát képezi a grammatika kutatásának történetében...

2. táblázat

Az egyes kiadások lelőhelyei, tulajdonviszonyai, mérete és állapota³

Megjelenési év	Lelőhely	Előző lelőhely/ek, egyéb bejegyzések, pecsétek, ill. kézírás (csak az utóbbit jelölöm külön)	Méret (az OszK példányai)	Kötés, állapot
1729	OszK	előzékklapon: Széchenyi-gyűjt.; elmosódott kézírás: Continent... Melibeus Clausenburg 1731, Pressburg 1729	9,1 × 16	újrakötött, kartonra vont papír, műanyag gerinccel jó

³ A kövérrel szedett adatok a fellelt új köteteket, illetve a javításokat jelzik. A MOKKA 19 példányával szemben én 44-et tartok számon.

Megjelenési év	Lelőhely	Előző leelőhely/ek, egyéb bejegyzések, pecsétek, ill. kézírás (csak az utóbbit jelölöm külön)	Méret (az OSzK példányai)	Kötés, állapot
1731	OSzK	előzéklap hátoldalán: Biblioth. Reg. Scient. Vniversit. Hvngaricae M. N. Muzeum Könyvtárából Horvát István Könyvtára	9,5 × 15	kartonra vont papír közepes
	OEVK	védőlap hátoldalán címeres cédulán: Szereztük báró Prónay Sándor Tó-almási könyvtárával 1891 előzéklapon ovális pecsétben: Magyarhoni Evangelikus Egyetemes Egyház Podmaniczky-Degenfeld Könyvtára belső címlapon a címre írt nehezen olvasható latin bejegyzés: Anscript Catalogo Collegij Domus ...1736		félbőr, kartonra vont papír, kopott, belül szüette közepes
1734	OSzK	előzéklap hátoldalán kézírás: Kedves Tanítójának Tek. Tud. Horvát... ezen grammaticával bátorkodik szolgálni Szalay Ágost (?) Böjtmájus 24-én 183...	10 × 15,5	borító nélküli, szétesett, dossziéban őrzött nagyon rossz állapot
1743	Petrik: RefK. Debrecen nincs → magántulajdon	–	10 × 15,5	kartonra vont papír, restaurálva:1981 jó
1747	Petrik: PiarK; → PKK	A könyvtár belső leírása szerint a sátoraljaújhelyi piarista könyvtárból származik. Tulajdonosai voltak Hájoss Gáspár és Homolai Tádé piarista papok (l. kézírásos bejegyzések). Az előzéklapon kézírás: Thaddaei a S. Emerico Scholarum Piarum; körpecsét: Kegyesrendi Központi Könyvtár háttábla tükrén: Gaspari ab Assumptione B V M	12 × 17	félbőr, fatáblára vont papír, a kötéstáblák tükrén 18. századi nyomtatott imakönyv lapjai (Szent Bernárd könyörgése) kopott, belül több helyen szakadt lapok közepes
1754	OSzK	előzéklapon: Orsz. Széchényi Könyvtár; elmosódott kézírás: Comparatus ad usum P. Ambrosy Klein ord. S. Pauli primi... Ano 1762 Pestini. További elmosódott kézírás: ...Wondorffy ...12 July 1766 belső címlapon elmosódott kézírás: Manuscriptus Bibliotheca ... An' 1764 P. Amb. Klein belső címlap hátoldalán pecsétek: Bibliotheca Reg. Scient. Vniversit. Hvngaricae Horvát István Könyvtárából A' M. N. Muzeum Könyvtárából	9,5 × 16,2	félbőr, kartonra vont papír, a papír kopott, szüette közepes
	EFőszK	az egyházmegyei könyvtár bejegyzései; a kötéstábla hátán elmosódott kézírás Anno 760 Ez		félbőr, kartonra vont papír, kissé kopott közepes

Megjelenési év	Lelőhely	Előző leelőhely/ek, egyéb bejegyzések, pecsétek, ill. kézírás (csak az utóbbit jelölöm külön)	Méret (az OSzK példányai)	Kötés, állapot
1763	OSzK	védőlapon olvashatatlan tulajdonosi beírás tintával előzéklapon pecsét (kétszer): Orsz. Széchényi Könyvtár utolsó lapon pecsét: A' M. N. Muzeum Könyvtára	10,3 × 16	bőr (karcolt), közepes
	DRefK	borító hátoldalán kézírás: Liber Collegii Refor. Debrecinensis belső címlapon: Debreceni Ref. Főisk. Könyvtára		kartonra vont papír, tépett, könyvtest és borító elvált rossz
1774	OSzK	védőlappból egy darab kivágva, kézírás: Csató, Csato (íráspróba) további olvashatatlan írás, Ano 1806 előzéklapon: Orsz. Széchényi Könyvtár belső címlap hátoldalán: Horvat István könyvtárából, A' M. N. Muzeum Könyvtárából	9,7 × 16,2	félbőr, kartonra vont papír, (tinta?) foltos belső lapok sérülésekkel, rossz
	PEvLK	Samuel Ch. Scheldis tulajdona, Ev. Gimn.		
1779	OSzK	borító hátoldalán kézírás: Bibl. Hung. Jankowichianae belső címlap hátoldalán: Horvát István könyvtárából; A' M. N. Muzeum Könyvtárából	10,1 × 17,1	bőr, aranyozott gerinccel foltos, kopott rossz
	EFőszK	csak az egyházmegyei könyvtár bejegyzései		aranyozott és színezett gerincű bőr, kissé kopott; egybekötve: Ephraim Osterlamm, Institutiones linguae Germanicae..., Posonii, 1786 c. művével
	OEvk	védőlap hátoldalán címeres cédulán: Szereztük báró Podmaniczky Lajos aszódi könyvtárával 1889 belső címlapon: Magyarhoni Evangelikus Egyetemes Egyház Podmaniczky-Degenfeld Könyvtára		kartonra vont (feltehetőleg más könyv által megfestett) papír, belül igen jó állapotban

Megjelenési év	Lelőhely	Előző leelőhely/ek, egyéb bejegyzések, pecsétek, ill. kézírás (csak az utóbbit jelölöm külön)	Méret (az OSzK példányai)	Kötés, állapot
1787	OSzK	a védőlapok mind elől, mind hátul foltosak előzékklapon: Orsz. Széchényi Könyvtár belső címlap hátoldalán: A' M. N. Muzeum Könyvtárából	10,2 × 17,5	bőr (enyhén kopott) az aranyozott gerincen felirat: Ungarica Gramati... <i>Meliboei 1787</i>
	DRefK	előzékklapon kézírással: Susanna Hagymásy 1797. belső címlapon: Debreceni Ref. Főisk. Könyvtára		kartonra vont papír, töredezett rossz
	NyIK 2 példány!	1. példány Budapesti M. Kir. Tudomány-Egyetem Bölcsészeti Kara Szláv Filológiai Intézet; Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete 1923	10,7 × 18	1. példány kartonra vont papír, belül részben javított, máshol töredezett; kötési hiba: a Vorrede a belső címlap előtt található elég jó
		2. példány Magyar Nyelvtudományi Intézet 1923	12 × 19	2. példány kartonra vont papír, belül széteső közepes
	MTAK	előzékklapon kézírás áthúzva: Suprák Antal előzékklap hátoldalán kézírással: Suprák Antal (áthúzva); Joseph Philippe 1822; Országos Könyvtári Központ budapesti raktárából Nem adható el! belső címlapon: Veszprém Vármegye Muzeuma Veszprémbe 1863 Utolsó oldalon kézírással: ...György irta		félbőr, kartonra vont papír, töredezett, szüette, karcolt, a belső lapok tinta-foltosak rossz
	magán-tulajdon	előzékklapon kézírás: Ludovicus Bosnyak Anno 1791	10,5 × 16,5	félbőr, kartonra vont papír, töredezett, közepes
1793	OSzK	előzékklapon: A Népkönyvtári Központ tulajdona Nem adható el belső címlapon kézírás: Bibliothecae Domin. Magy. Óvár Scholar. Piarum Utolsó oldalon: Orsz. Széchényi Könyvtár (alatta kézírás üt át); hátsó védőlapon íráspróbák elhalványulva	10 × 17	félbőr, aranyozott gerinc elég jó
	SzTK	Imre Sándor egyetemi tanár könyvtára (Imre Sándor 1925–34 között tanszékvezető, 1932–33 között dékán volt a szegedi egyetemen.)		félbőr, teljesen ép
1800	OSzK	a belső címlap hátoldalán: A' M. N. Muzeum Könyvtárából Horvát István Könyvtárából Előzékklapról kivakart kézírás Orsz. Széchényi Könyvtár	10,7 × 18,5	kartonra vont papír rossz (a borító és a könyvtest elválík, a metszets előzékklap kiszakadva)
	MTAK	előzékklapon kézírással: Biblioth. Tatensis Sch. Piar. belső címlap hátoldalán: A Népkönyvtári Központtól Nem adható el!		kartonra vont papír, töredezett, kopott, a belső címlap metszete kiszakadva rossz

Megjelenési év	Lelőhely	Előző leelőhely/ek, egyéb bejegyzések, pecsétek, ill. kézírás (csak az utóbbit jelölöm külön)	Méret (az OSzK példányai)	Kötés, állapot
1805	OSzK	előzéklapon: Orsz. Széchényi könyvtár Ex Museo Hungarico	10,8 × 18,2	félbőr, kartonra vont papír, töredező rossz
	DRefK	előzéklapon gyermekírás ceruzával (többször): Kalmár Johanna, Johanna Kalmár 1807; proba; A ki nem akar; firák; belső címlap hátlapján egy madár rajza; belső borítón: Debreceni Ref. Főisk. Könyvtára		kartonra vont papír, tépett, foszladozó rossz
	JGyPK	A M. N. Muzeum Könyvtára Horváth István könyvtára A M. K. Állami Elemi és Polgári Tanító-képezde – Budapest Áll. Polgári Isk. Tanárképző (Magyar Nyelvészeti Könyvtára) – Szeged		kartonra vont papír, az első oldalak szakadtak rossz
	PEvLK			hibás
1809	OSzK	előzéklapon: A M. N. Muzeum Könyvtára belső címlap hátoldalán (egy pecséten belül): Horvát Árpád Könyvtára Szentiváni Dr. Mészáros Károly ajándéka; A' Magyar Nemzeti Muzeum Könyvtára utolsó oldalon: A' Magyar Nemzeti Muzeum Könyvtára	10,8 × 15,7	kartonra vont papír, szüette, töredező rossz
	MTAK	előzéklapon elmosódott kézírás: G. Kell..... S. Gy. S. Ujhelyini, Anno 1809 előzéklap hátoldalán: A Népkönyvtári Központtól Nem adható el! hátsó borítón kézírás: Kettő jól jár, kettő jól áll, kettő nem Nap, Hold, Ég föld és összes tűz, víz		kartonra vont papír, kopott, töredezett, belső címlap hiányos, tépett rossz
1815	OSzK	belső címlapon: Residentiae Strigoniensis Ord. S. Ben. másik, elmosódott pecsét belső címlap hátoldalán: A Népkönyvtári Központból Nem adható el! utolsó lapon: Orsz. Széchényi Könyvtár	10,5 × 18	barna kartonra vont papír (kopott, töredezett) közepes
	SzTK	Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Könyvtára		sérült papírkötés, a címlap és a metszetet tartalmazó előzéklap kiesik
	JGyPK	A M. N. Muzeum Könyvtára Horváth István könyvtára A M. K. Állami Elemi és Polgári Tanító-képezde – Budapest Áll. Polgári Isk. Tanárképző (Magyar Nyelvészeti Könyvtára) – Szeged		kartonra vont papír, piszkos, első oldalak szakadtak, könyvtestben foltos oldalak rossz

Megjelenési év	Lelőhely	Előző leelőhely/ek, egyéb bejegyzések, pecsétek, ill. kézírás (csak az utóbbit jelölöm külön)	Méret (az OszK példányai)	Kötés, állapot
1817	OSzK	belső címlap hátoldalán: A' M. N. Muzeum Könyvtárából Horvát István Könyvtárából	11 × 17,5	kartonra vont papír közepes
	DEK	címlapon: Egyetemi Könyvtár Budapest; dr. Zorn Vilmos könyvtárából özv. Zorn Vilmosné; címlap hátoldalán: Biblioth. Scient. Vniversit. Hungaricae; Magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Debrecen		félbőr, kartonra vont papír, aranyozott gerinccel közepes
	JGyPK 2 példány!	A könyvtár információi alapján mindkettőben ugyanazok a pecsétek: A M. N. Muzeum Könyvtára; Horvát István könyvtára; A M. K. Állami Elemi és Polgári Tanító-képezde – Budapest Áll. Polgári Isk. Tanárképző (Magyar Nyelvészeti Könyvtára) – Szeged		kartonra vont papír közepes
	MTAK	belső címlapon: Sigillum Bibliothecae Bavensis; belső címlap hátoldalán: A Népkönyvtári Központtól Nem adható el! Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára		újra kötött (műanyag) a lapokon halvány tintafoltok jó
1829	OSzK	előzéklapon: A' M. N. Muzeum Könyvtára; Horvát István Könyvtárából belső címlap hátoldalán: A' M. N. Muzeum Könyvtárából utolsó oldalon: Orsz. Széchényi Könyvtár	12 × 19,8	kartonra vont papír, fodrozott, töredező lapok rossz
	MTAK	védőlap jobb oldalán kézírással: Lasberg Rudolf; bal hátoldalán (2x): Huftlész? Károlina 1835 előzéklap hátoldalán gyermekírás ceruzával egymás alatt: mama, Gorsz mama, Lona, Jantsi bátsi, ..., Lidi, Jozsi, Kati hátsó védőlapon kézírás: H... Hánsé; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára		kartonra vont papír, hiányzó gerinc, kopott, foszladozó, piszkos, a metszet ki van vágva rossz
1835	OszK	előzéklapon tintával (később áthúзва): elmosódva: P... Borbála (?) olvashatóan: Molnar Bertalane Népkönyvtári Központtól Bp. Nem adható el! előzéklap hátoldalán: Orsz. Széchényi Könyvtár utolsó lapon: Orsz. Széchényi Könyvtár	10,9 × 17,7	márvány mintájú kartonra vont papír, erősen kopott, tintafoltos
	NyIK	Budapesti Kir. Tudomány Egyetem Modern Philologiai Seminarium	11,3 × 18	kartonra vont papír, a belső címlap kivételével jó